

Ivan Dukić
Maja Katušić
Stipe Ledić
Miroslav Šašić

POVIJEST 3

Udžbenik iz povijesti za treći razred gimnazije

3. IZDANJE

2022.

Nakladnik

ALFA d. d. Zagreb
Nova Ves 23a

Za nakladnika

Ivan Petrić

Direktorica nakladništva

mr. sc. Daniela Novoselić

Urednici za Povijest

dr. sc. Ante Birin
Tomislav Šarlija, prof.

Izvršna urednica za Povijest

Božana Sliško, prof.

Recenzija

dr. sc. Marko Trogrlić
Petar Gogić, prof.

Lektura i korektura

Kristina Ferenčina

Likovno i grafičko oblikovanje

Zo Dizajn
Alen Čabrić

Izrada zemljovida

Tri dva jedan d. o. o.

Ilustracija

Marina Čurković, prof.

Fotografija

Hrvatski državni arhiv, Hrvatski školski muzej, KUD "Ogranak Seljačke sloge"
Posavski Bregi, shutterstock.com, wikipedia.com, arhiv Alfe

Digitalno izdanje

Alfa d. d.
Mozaik Education Ltd.

Tisak

Tiskara Zelina d. d.

Udžbenik je uvršten u Katalog odobrenih udžbenika rješenjem Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske:
KLASA: UP/I-602-09/20-03/00007, URBROJ: 533-06-20-0002, od 30. travnja 2020. godine.

CIP zapis dostupan je u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem **001127592**.

OPSEG PAPIRNATOG IZDANJA	MASA PAPIRNATOG IZDANJA	KNJIŽNI FORMAT	CIJENA
276 str.	567 g	265 mm (v) x 210 mm (š)	115,00 kn

Digitalno izdanje dostupno je na digitalnoj platformi *mozaLearn* na internetskoj adresi **www.mozaweb.com/hr** pod identifikacijskim brojem **HR-ALFA-POV3-1181**.

© Alfa

Ova knjiga, ni bilo koji njezin dio, ne smije se umnožavati ni na bilo koji način reproducirati bez nakladnikova pismenog dopuštenja.

Mozaik Education Ltd. zadržava intelektualno vlasništvo i sva autorska prava za komercijalne nazive *mozaBook*, *mozaWeb* i *mozaLearn*, digitalne proizvode, sadržaje i usluge proizvedene neovisno o nakladniku Alfa d. d.

DOBR DOŠLI

Draga učenice, dragi učenice,

gimnazijsko iskustvo koje stječeš u nastavnom predmetu Povijest pomaže ti da ispravno prosuđuješ, razmišljaš i kritički pristupaš događajima na svakodnevnoj pozornici života. Revolucije, ratove, tehnička i znanstvena dostignuća, koja si već upoznao/upoznala u osnovnoj školi, produbit ćeš tijekom ove školske godine, a udžbenik *Povijest 3* pomoći će ti da tvoje znanje bude jezgrovito i cjelovito.

Danas kada živiš u vremenu otvorenih granica, sveprisutnih masovnih medija, društvenih mreža, vrtoglavo ubrzanih promjena i inovacija na svim razinama, itekako ti je potrebno znanje i mudro prihvaćanje različitosti.

Kako bismo nastavne sadržaje upotpunili dodatnim zanimljivostima, za tebe smo pripremili digitalnu inačicu udžbenika koji se nalazi na digitalnoj platformi **mozaBook**. Bogatstvo digitalnih sadržaja omogućit će ti da poznate građevine i umjetnička djela doživiš u trodimenzionalnom obliku, kao i da virtualno prošećeš povijesnim gradovima. Kretanje vojski i njihovu strategiju u poznatim bitkama predočit će ti animirani isječci, a kreativni testovi i kvizovi pomoći će ti u lakšem ponavljanje gradiva.

Želja nam je da uz pomoć sadržaja iz ovog udžbenika učvrstiš granice vlastite osobnosti te da odgovorno i smjelo pristaješ na stranu dobra.

Tvoji autori

Problemско pitanje

Nastavne teme često imaju više dijelova. Svaki dio započinje *Ključnim pitanjem*, koje će pobuditi tvoju znatiželju.

Koncepti

Glavni tekst udžbenika podijeljen je na kraće odjeljke, koji prate kronološki tijek povijesnih događaja i procesa. Uz naslove pojedinih odjeljaka navedeni su koncepti, koje je moguće ostvariti u pojedinom odjeljku.

Oni su stvarali povijest

Rubrika donosi osnovne podatke o važnim povijesnim osobama, koje su obilježile neko razdoblje prošlosti.

Znanost i tehnologija

Rubrika obrađuje različite aspekte znanstvenih i tehnoloških dostignuća tijekom srednjeg i ranog novog vijeka.

Gledam i učim

Kartografski materijali približit će ti sve relevantne procese i događaje te ih staviti u kontekst prostora na kojem su se događali.

U ovoj rubrici dodatno se
obrađuju važna djela
svjetske i hrvatske umjetnosti
koja se odnose na određeno razdoblje.

“

[illegible]

RAD S POVIJESNIM IZVORIMA

[illegible][illegible]

UMJETNOST U POVIJESTI

- [illegible]

ODGOVORI, KREIRAJ, IZRAZI

- [illegible]

9 ANALIZIRAJ!

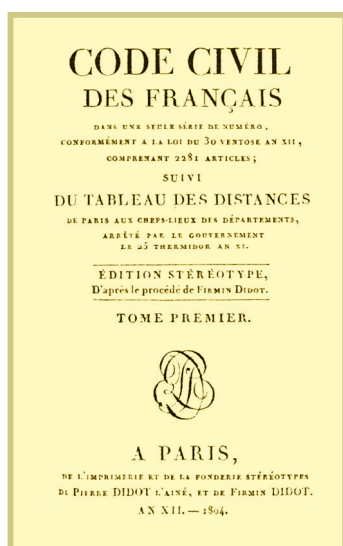
Analiziraj prepreke koje mogu biti na putu razvoja japanskog tržišta. Odredi prepreke koje mogu biti na putu Japanu da preraste iz regionalne sila u razvijenu silu. O rezultatima izvijesti kolegice i kolege u razvijenoj zemlji. Koristi prezentaciju i prezentacijske alate (Prezi, PowerPoint...).

PROJEKTI I ZADATCI I STRAŽI!

Koriste se mi-
Bagdadске željeznice. P
Prikaži njezinu trasu uz pomoć
sni razloge njezine izgradnje. Za izlaganje
mogućnosti koje pruža neki od prezentacija
alata.

Na kraju svakog dijela neke teme nalaze se tri metodičke rubrike s prijedlogom zadataka i aktivnosti, koji će ti pomoći u ponavljanju i uježbavanju nastavnih sadržaja.

SADRŽAJ

I. DOBA PROSVJETITELJSTVA U EUROPI I HRVATSKOJ 10

1. UTJECAJI PROSVJETITELJSTVA NA RAZVOJ EKONOMSKIH TEORIJA I GOSPODARSKI RAZVOJ EUROPE I HRVATSKIH ZEMALJA	12
Preduvjeti za nastanak države u ranom novom vijeku	12
Obilježja države u ranom novom vijeku	12
Političke teorije i apsolutizam	13
Teorija prirodnog prava	14
Prosvjetiteljstvo	14
Potraga za preraspodjelom suvereniteta	15
Prosvijećeni apsolutizam u Habsburškoj Monarhiji	17
Merkantilizam	18
Primjeri merkantilističke politike	18
Kameralizam u zemljama središnje Europe	19
Haugwitzove i Kaunitzove reforme u Habsburškoj Monarhiji	19
Fiziokrati i fiziokratizam	20
Ivan Kapistran Adamović – primjer slavonskog veleposjednika	21
2. POLITIČKI RAZVOJ VELIKIH DRŽAVA U 18. STOLJEĆU. ULOGA VOJNE KRAJINE U HABSBUŠKIM RATOVIMA 18. STOLJEĆA	22
Borba za moć u 18. stoljeću	22
Sedmogodišnji rat	23
Na putu prema zauzimanju pozicija moći – geopolitika	24
Uspori Kraljevine Pruske	24
Vojna krajina u 18. stoljeću – doba ratova i reformi	28
Krajišnici na europskim bojištima	29
3. DRUŠTVENI RAZVOJ I DRUŠTVENE PROMJENE U HRVATSKIM ZEMLJAMA U HABSBUŠKOJ MONARHIJI TIJEKOM 18. STOLJEĆA	32
Potreba za reformama	32
Upravne reforme. Teritorijalne promjene u Slavoniji	32
Upravne i teritorijalne promjene u Banskoj Hrvatskoj i Vojnoj krajini	33
Urbarijalna regulacija	34
Promjene u zdravstvu	34
Vjerske i obrazovne reforme cara Josipa II.	36
Upravne i porezne promjene u vrijeme Josipa II.	36
Propast reformi. Sabor 1791.	37
4. UTJECAJI IDEJA PROSVJETITELJSTVA NA HRVATSKE ZEMLJE	39
Otpor prosvjetiteljskim idejama u Hrvatskoj	39
Protivljenje reformama – borba za staleška prava	40
5. TERITORIJALNI, POLITIČKI I VOJNI USTROJ HRVATSKIH ZEMALJA POD HABSBUŠKOM VLAŠĆU	43
Teritorijalna rascjepkanost hrvatskih zemalja	43
Hrvatski ban i Sabor	44
Promjena saborskih ovlasti	44
Oblikovanje modernih predstavničkih tijela	45
Pitanje Vojne krajine	46
Početci austrijske vlasti u Dalmaciji i Istri	47
Kraljevina Dalmacija i Dalmatinski sabor	48
Hrvatske vojne postrojbe u Habsburškoj Monarhiji	48

II. DOBA GRAĐANSKIH REVOLUCIJA 50

6. OD REVOLUCIJE PREMA GRAĐANSKOM DRUŠTVU: TRANSFORMACIJA STALEŠKIH DRUŠTAVA PREMA GRAĐANSKOM DRUŠTVU I STVARANJE MODERNIH NACIJA	52
Uzroci Francuske revolucije	52
Prema revolucionarnim zbivanjima	53
Deklaracija o pravima čovjeka i građanina	54
Političke borbe i suprotnosti među revolucionarima	56
Rat i promjene	57
Teror jakobinaca	58
Posljedice revolucije	58
Napoleon – vojskovođa revolucije	60
Vojskovođa revolucije slama revoluciju	60
Građanski zakonik	61
Kontinentalna blokada – gospodarski rat	64
Pohod na Rusiju i Napoleonov slom	65
Bečki kongres	66
7. GRAĐANSKA PRAVA I SLOBODE TIJEKOM 19. STOLJEĆA	68
Pojam političkog naroda i prava građanina	68

Društveni i politički položaj žena	69
Pojava sufražetkinja	72
Obrazovanje žena u Hrvatskoj	72
Postoje li prava djece?	73
8. DOBA REVOLUCIJA: UTJECAJI IDEOLOGIJA I GRAĐANSKIH REVOLUCIJA	
18. I 19. STOLJEĆA NA RAZVOJ HRVATSKIH ZEMALJA I OSLOBODILAČKE	
POKRETE U OSMANSKOM CARSTVU	75
Utjecaj ideja Francuske revolucije u hrvatskim zemljama	75
Hrvatske zemlje pod privremenom austrijskom upravom	76
Hrvatske zemlje pod francuskom upravom i Ilirske pokrajine	79
Pad i ukidanje Dubrovačke Republike	79
Obnova austrijske vlasti u hrvatskim zemljama	80
Prvi val revolucija	82
Drugi val revolucija	83
„Proljeće naroda”	84
Stanje u Osmanskom Carstvu uoči krize	86
Novi poredak (Tanzimat)	86
Krimski rat: uzroci, tijek i posljedice	89
Nacionalni pokreti u Osmanskom Carstvu	91
Borba Grka za samostalnost	92
Srpski ustanci	93
Nezadovoljstvo stanovništva i novi ustanci	94
Sanstefanski mir i Berlinski kongres	95

III. DOBA NACIJA U ZAPADNOJ EUROPI, AMERICI I HRVATSKOJ

9. DOBA NACIJA: MODELI NACIONALNIH INTEGRACIJA. NACIONALNA, POLITIČKA I TERITORIJALNA INTEGRACIJA HRVATSKE	96
Nacija i narod	98
Modeli nacionalnih integracija i procesa	99
Kolonizacija Sjeverne Amerike	101
Prva naselja i kolonije	102
Engleska uprava – prvih trinaest kolonija	102
Gospodarstvo i društvene podjele	103
Trinaest kolonija na putu prema neovisnosti	103
Zaoštavanje političkih odnosa	104
Deklaracija neovisnosti i rat	104
Ustav SAD-a	106
Manifest Destiny	108
Monroeova doktrina	110
Pitanje domorodaca	110
Pitanje ropstva kao društveni i politički prijemor	111
Prema sukobu Sjevera i Juga	111
Rat Sjevera i Juga	112
Lincolnovo ubojstvo i rekonstrukcija	114
Ideje ujedinjenja Italije	116
Prema konačnom ujedinjenju Italije	116
Njemačka nacionalna ideja i koncepti ujedinjenja	118
Ratovima do ujedinjenja Njemačke	118
Ključne političke teorije i doktrine u 19. stoljeću	121
Liberalizam	121
Socijalizam	122
Konzervativizam	123
Pretpreporodno doba	125
Preporodne ideje. Ilirizam	126
Spisi i novine	126
Preporodni zanos i njegovo širenje	127
Političko djelovanje	128
Žene u preporodu	128
„Proljeće naroda” u Austriji i Ugarskoj	130
Hrvati prekidaju odnose s Mađarima	130
Sabor 1848. i rat s Mađarima. Oktroirani ustav	133
Neoapsolutizam (Bachov apsolutizam)	134
Slom Bachova apsolutizma	135
Obnovljena ustavnost. Sabor 1861.	136
Politička scena u Hrvatskoj nakon Sabora 1861.	137
Austro-ugarska nagodba	138

SADRŽAJ

Hrvatsko-ugarska nagodba	139
Riječka krpica. Revizija Nagodbe	140
Prema građanskom društvu	143
Odstup Ivana Mažuranića s banske časti	144
Stvarnost dualizma – „nijemi grbovi”	145
Héderváryjevo banovanje (1883. – 1903.)	145
Kulturni napredak. Izgradnja gradova	146
Odlazak bana Khuen-Héderváryja	146
Ideja trijalizma	147

10. POLOŽAJ I ULOGA CRKVE U 19. STOLJEĆU. KONFESIONALNI ODNOSI MEĐU CRKVAMA I SEKULARIZACIJA ŠKOLSTVA	149
Prestanak katoličkog univerzalizma	149
Katolička Crkva i prosvjetiteljstvo	150
Isusovačke redukcije u Paragvaju	151
Katolička Crkva i nacionalni pokreti	151
Katolička Crkva i moderne države (primjer Njemačke)	152
Crkva i radničko pitanje	152
Međukonfesionalni odnosi u 19. stoljeću	153

11. KLASICIZAM, ROMANTIZAM, IMPRESIONIZAM, MODERNA I SECESIJA NA HRVATSKIM PROSTORIMA	154
Umjetnički impulsi i stilovi	154
Umjetnost u prvoj polovini 19. stoljeća. Klasicizam i romantizam	155
Romantizam	156
Historicizam	156
Na prijelazu stoljeća. Hrvatska moderna	157

IV. INDUSTRIJA, ZNANOST I TEHNOLOGIJA MIJENJAJU DRUŠTVO **160**

12. ATLANTSKA TRGOVINA I AGRARNA REVOLUCIJA – RAST GOSPODARSTVA POD UTJECAJEM INDUSTRIJSKIH REVOLUCIJA	162
Agrarna revolucija započinje u Velikoj Britaniji	162
Demografski rast i urbanizacija – poticaj tekstilnoj industriji	163
Prekooceanska trgovina: utjecaj na razvoj Europe	164
Prva industrijska revolucija i njezine posljedice	165

13. KLJUČNI IZUMI I ZNANSTVENA OTKRIĆA KAO POKRETAČI INDUSTRIJSKIH REVOLUCIJA	167
Znanost u službi gospodarskog napretka	167
Napredak društvenih i humanističkih znanosti	167
Napredak na polju elektriciteta	168
Napredak kemije i medicine	169
Doba komunikacija	169
Gospodarski razvoj Njemačke	171
Gospodarski razvoj SAD-a	172

14. VELIKI ZNANSTVENICI 19. STOLJEĆA	174
Charles Darwin i teorija evolucije	174
Gregor Mendel – utemeljitelj genetike	174
Marie Curie, prva dobitnica Nobelove nagrade	175
Albert Einstein i otkrića koja su promijenila svijet	175
Nikola Tesla, inovator svjetskog glasa	176

15. UTJECAJ DRUŠTVENOG RAZVOJA I OBRAZOVANJA NA RAZVOJ ZNANOSTI OD 18. STOLJEĆA DO POČETKA 20. STOLJEĆA	178
Isusovački <i>Ratio studiorum</i>	178
Sekularizacija školstva	178
Obrazovne reforme Marije Terezije u hrvatskim zemljama	180
Novi oblici obrazovanja	182

16. MODERNIZACIJA I DEMOGRAFSKI RAST: RAZVOJ DRUŠTVA U SVIJETU, EUROPI I HRVATSKOJ U DRUGOJ POLOVINI 19. I NA POČETKU 20. STOLJEĆA	183
Urbanizacija i demografske promjene	183
Poslovni grad – London	184
Industrijski grad	185
Grad u SAD-u	185
Život u industrijskom gradu	186
Željeznica i prijevoz robe	189
Željeznica i putnički prijevoz	190
Europska i američka željeznica	191

Parobrodi – napredak pomorskog i riječnog prometa	193
Nova prijevozna sredstva – automobil i zrakoplov	194
Što je radničko pitanje?	196
Počeci radničkog pokreta	196
Početak borbe za radnička prava u Engleskoj	197
Čartistički pokret. Sindikalno udruživanje	197
Radničke političke stranke. Komunistička partija	198
Socijalna politika u Njemačkoj	199
Razvoj gradova u hrvatskim zemljama	200
Urbanizacija i demografska kretanja	201
Selo i agrarni odnosi	202
Seljaci i koloni	202
Svakodnevica u selu	203
Svakodnevica u gradu	205
Demografska kretanja	206
Popisi stanovništva do sredine 19. stoljeća	207
Popisi stanovništva nakon sredine 19. stoljeća	208
Prirodno kretanje stanovništva	209
Migracije – mehaničko kretanje stanovništva	210
17. GOSPODARSKI UČINCI MODERNIZACIJSKIH PROCESA U HRVATSKIM ZEMLJAMA U 19. I NA POČETKU 20. STOLJEĆA	213
Geopolitički preduvjeti i teškoće	213
„Žitna magistrala” – trgovina kao predvodnik hrvatskog gospodarstva	214
Nepovoljne političke prilike i gospodarski zastoj početkom 19. stoljeća	214
Agrarna i stočarska proizvodnja	215
Vinogradarstvo i vinarstvo u Dalmaciji	215
Manufakture i industrija	216
Proizvodnja kavovine u Zagrebu	217
Počeci razvoja turizma – Opatija	217

V. DOBA KOLONIJALIZMA, IMPERIJALIZMA I VELIKOG RATA

18. OD KOLONIJALIZMA DO IMPERIJALIZMA: UZROCI I TIJEK PRVOG SVJETSKOG RATA. POLOŽAJ HRVATSKIH ZEMALJA NA POČETKU 20. STOLJEĆA	220
Kolonijalna carstva i glavne kolonijalne sile	222
Kolonizacija Afrike	222
Kolonizacija Azije	225
Gospodarska eksploatacija – zone utjecaja	226
Nezadovoljstvo i ustanci u kolonijama	227
Europski sustavi saveza	228
Marokanske krize	230
Aneksijska (Bosanska) kriza	230
Balkanski ratovi	231
Povod i početak Prvog svjetskog rata (Velikog rata)	232
Kraj diplomacije – početak rata	234
Moć ili slabost zaraćenih strana?	238
Velike bitke i obostrano iscrpljivanje	239
Nova prekretnica	241
Revolucije u Rusiji i Mir u Brest-Litovsku	243
Završne borbe i kraj rata	243
Preusmjereno gospodarstvo i novi odnosi sila	244
Svakodnevica vojnika u Velikom ratu	248
Promjena položaja žena u Velikom ratu	248
Posljedice Prvog svjetskog rata	249
Braća Radić osnivaju novu stranku	249
Politika novog kursa	251
Ustroj austrougarske vojske. Hrvatski vojnici u Prvom svjetskom ratu	251
Borbe na talijanskom bojištu	255
Ratna proizvodnja	256
Humanitarne akcije i solidarnost u ratu	260
Ratna propaganda i cenzura	260
Promjene u svakodnevici	263
Preuređenje ili raspad Monarhije	264
Krfska deklaracija	265
Država SHS	267
Nastanak Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca	267

DOBA PROSVJETITELJSTVA U EUROPI I HRVATSKOJ

NAUČIT ČEŠ:

- **prosuditi** utjecaj filozofskih teorija 18. i 19. stoljeća na razvoj kulturnih gibanja i ljudskog stvaralaštva
- **ocijeniti** utjecaj prosvjetiteljstva na razvoj ekonomskih teorija te gospodarski razvoj Europe i hrvatskih zemalja
- **objasniti** političke odnose, ratne sukobe u Europi u 18. stoljeću i ulogu Vojne krajine u habsburškim ratovima 18. stoljeća
- **objasniti** društveni razvoj i društvene promjene u Habsburškoj Monarhiji u 18. stoljeću
- **povezati** gospodarske promjene u doba prosvijećenog apsolutizma na prostorima hrvatskih zemalja s kontekstom gospodarskog razvoja Habsburške Monarhije
- **odrediti** teritorijalni, politički i vojni ustroj hrvatskih zemalja pod austrougarskom vlašću.

1. UTJECAJI PROSVJETITELJSTVA NA RAZVOJ EKONOMSKIH TEORIJA I GOSPODARSKI RAZVOJ EUROPE I HRVATSKIH ZEMALJA

?

KLJUČNO
PITANJE

Kako su prosvjetitelji promijenili svjetonazor društva i koliko su njihove ideje dopirale do vladara novovjekovnih država?

UZROCI I POSLJEDICE

PREDUVJETI ZA NASTANAK DRŽAVE U RANOM NOVOM VIJEKU

Različiti procesi u prošlosti ranonovovjekovne Europe uvijek su posljedica ukupnih društvenih, ekonomskih, **demografskih**, političkih, ekohistorijskih, tehnoloških, intelektualnih i drugih kretanja. Razdoblje ranog novog vijeka (okvirno 1500. – 1800.) nakon Vestfalskog mira 1648. obilježeno je stvaranjem **modernih upravnih državnih struktura** čiji se razvoj (u kontinuitetu) nastavio u 19. stoljeću. Europa tada postaje prostor u kojem različite ideje i političke teorije brzo kolaju zbog ekspanzije tiskanih knjiga, a ubrzo i novina koje su izvješćivale o događajima iz Europe i novootkrivenih svjetova. Nova i drukčija razmišljanja o društvenim i političkim fenomenima iznjedrila su se **pod velikim utjecajem antičkih djela**. Europski humanisti otkrili su tekstove rimskih, a potom i grčkih antičkih autora. Pod njihovim utjecajem renesansni i kasniji mislioci **raspravljaju o ulozi vladara, vojske, poreza, zakona** i drugih relevantnih čimbenika političkog života tadašnjeg europskog društva. Tako su do početka 18. stoljeća mnogi autori napisali brojna djela u kojima su iznosili svoje **pravno-političke teorije**. Te su rasprave utjecale na jačanje moći vladara u odnosu na njihove konkurente iz redova staleža.

OBILJEŽJA DRŽAVE U RANOM NOVOM VIJEKU

Spomenuti proces koncentriranja moći nije se događao na cijelom Zapadu istodobno, no od sredine 17. stoljeća u većini europskih kneževina i kraljevina može se govoriti o uspostavi **apsolutističke vladavine** pojedinih vladarskih kuća. Ključnu ulogu u procesu održavanja vladarove moći imalo je uvođenje **stajaće vojske** te stvaranje **upravnog aparata** kao sredstva za nadziranje i prikupljanje financija. Upravo je uspostava stalnog **poreznog sustava** bila pokretač razvoja javne uprave, koja do tada nije postojala, a bez koje je nezamislivo govoriti o postojanju države. Vladarske su kuće (dinastije) poticale takve procese, a vladari su bili integrativni čimbenik različitih zemalja pod njihovom vlašću. Država se istodobno poistovjećivala s vladarskom ulogom te je

Hyacinthe Rigaud: Portret Luja XIV., 1702.

u 17. stoljeću u uporabu ušla **shintagma apsolutna monarhija**. Od sredine 18. stoljeća u procesu stvaranja države dolazi do daljnjeg napretka jačanjem institucija državne uprave i pravnih instituta kojima se reguliraju ukupni društveni, politički, privatno-pravni, vojni, socijalni, ekonomski i drugi vidovi života.

POLITIČKE TEORIJE I APSOLUTIZAM

Apsolutizam je historiografski pojam kojim se obilježava proces jačanja vladarove moći na temelju uspostave novog upravnog aparata, koji je bio odgovoran samo vladaru, umjesto postojećim tradicionalnim staleškim tijelima, koja su uvijek bila **oponent** vladaru. Pojmom *apsolutizam* označava se i proces nastanka i razvoja ranonovovjekovnih država 16. – 18. stoljeća. Idejna osnova ozakonjenja vlasti i uspostave apsolutne moći vladara bile su teorije koje se od 16. stoljeća javljaju u političkom **diskursu**, a raspravljaju o modelima i svrsi vladavine. Ti **teoretičari države i prava** označavaju **početak razvoja europske političke misli**. Njihova su djela bila poticaj nastanku modernog europskog državnog i političkog uređenja. Tako **Niccolò Machiavelli** u djelu *Vladar* prvi sustavno iznosi svoje viđenje uloge vladara i političkog djelovanja u procesu zadobivanja i održavanja vlasti. On u svom djelu opisuje one vladarove vrline koje je smatrao potrebnim za nadvladavanje talijanskih **partikularizama** te za uspostavu jedinstvene političke moći i teritorija kako bi se izbjegli stalni sukobi. U tom kontekstu stvaranja ujedinjene Italije, iznoseći primjer kako je Cesare Borgia okrutnostima uspostavio mir u Papinskoj Državi te spriječio veća zla, Machiavelli **zastupa mišljenje da se loši postupci mogu opravdati plemenitim ciljevima**. No njegova se misao nikako ne smije interpretirati često ponavljanim citatom da je srž makijavelističkog nauka da „cilj opravdava sredstvo“.

USPOREDBA I SUČELJAVANJE

>>> Daniël Mijntens: *Portret Karla I. Stuarta*, 1633.

ONI SU STVARALI POVIJEST

Niccolò Machiavelli (1469. – 1527.)

Machiavelli je bio izvrstan poznavatelj rimskih antičkih autora i razvoja rimske države. Poznao je najmoćnije vladare svoga doba i njihove težnje za uspostavom moći, svjedočio je ratnim zbivanjima i bespoštednim borbama za vlast i teritorij u Italiji. Kao politički tajnik Firence imao je uvid u problematiku zadobivanja i održavanja vlasti te u negativan utjecaj nestabilne vlasti na Firentinsku Republiku i područje čitave Italije. Svoje bogato političko iskustvo Machiavelli nikada ne bi uobličio u razrađenu misao da nije bio renesansni humanistički obrazovani pojedinac koji je u pisanom izričaju, po uzoru na Tita Livija, Cezara i Cicerona, vidio vrhunac stvaralačkog ljudskog duha.

Machiavelli je realno analizirao političke okolnosti u Italiji ne ustručavajući se iznositi kritike na račun moćnika iz svog okruženja, bilo iz crkvenih, bilo iz vladarskih krugova. Kao političar bio je odan svojoj Firenci, a političkim položajem nije se služio za osobnu korist.

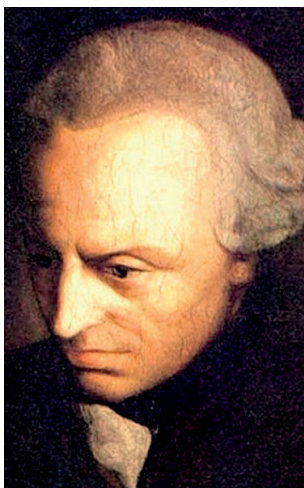
>>> Santi di Tito: *Portret Niccolò Machiavellija*, druga polovina 16. stoljeća

Jean Bodin (1530. – 1596.)

>>> Naslovnica djela Jeana Bodina *Šest knjiga o republici*

Veliki Machiavellijev kritičar, ujedno teoretičar apsolutne monarhije, bio je francuski pravnik **Jean Bodin**. U djelu *Šest knjiga o republici* (*Six livres de la république*, 1576.), koje je pisano u doba vjerskih ratova u Francuskoj između katolika i **hugenota**, on razvija teoriju o neograničenom suverenitetu vladara. Posebno ističe da je vladar jedini izvor zakonodavstva te da mu pripada pravo nametanja i provođenja donesenih zakona na području cijele države.

>>> Portret Immanuela Kanta, nepoznati autor, oko 1790.

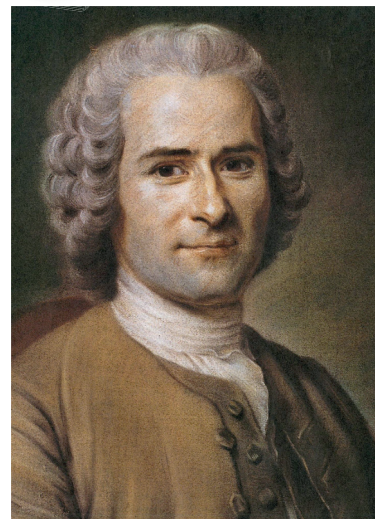
TEORIJA PRIRODNOG PRAVA

Tijekom 17. i 18. stoljeća niz filozofa i pravnika razvija teorije o legitimaciji centralne vlasti i o svrsi postojanja teritorijalne političke zajednice. Pritom u središtu njihova nauka stoje **koncepti** prava i države. Veliku ulogu u procesu razvoja ranonovovjekovne države imao je nauk o **prirodnom pravu** (*ius naturae*), koji bi proizlazio iz *prirodnog stanja*, odnosno iz zakona prirode. U skladu s tim zagovornici spomenute teorije tražili su da i *stanje društva* i uređenje države odražavaju takav red. Tako u prvi plan u javnost izlaze koncepti *općeg (javnog) dobra*, *opće koristi*, *opće sigurnosti* i *općeg blagostanja* kao svrhe postojanja i nužnosti uređenja države. Prema teoriji *prirodnog prava* ljudi i društvo dio su reda uspostavljenog božanskim zakonima te **država svojim zakonima mora osigurati uspostavljanje istog reda za sve svoje građane**. U tom smislu *opće dobro*, koje se nametnulo kao moralna kategorija, vladar promiče **zakonskim obvezama** kojih se svi njezini stanovnici moraju pridržavati. Država tada postaje okvir unutar kojega vladar i narod sklapaju **virtualni** društveni ugovor prema kojem je vladarova uloga briga za *opće dobro* podanika, a zadaća je podanika pridržavati se zakonskih normi. Vladarov apsolutni suverenitet prema teoriji *prirodnog prava* počiva na činjenici da zakoni koje proglašava i upravni aparat koji ustanovljuje više nimalo ne ovise o tradicionalnim pojedinačnim staleškim pravima.

PROSVJETITELJSTVO

Koncepti *prirodnog prava* zajedno s drugim političkim teorijama i filozofijom **racionalizma** stvorili su povoljno okruženje za slobodarske rasprave. Tako se tijekom 18. stoljeća razvilo **prosvjetiteljstvo** kao jedinstveni intelektualno-kulturni pokret. Njegovu nastanku pogodovali su i mnogi drugi čimbenici, kao što su razvoj građanstva i napredak prirodnih znanosti te razvoj gospodarstva i trgovine. Sam pojam *prosvjetiteljstvo* upotrebljavali su suvremenici želeći istaknuti da je europski čovjek intelektualno toliko sazreo da prirodne i društvene zakonitosti može spoznavati vlastitim kritičkim promišljanjem. Prosvjetitelji u svojim raspravama upućuju suvremenike da svoje mišljenje o svim područjima života izgrađuju bez predrasuda. Tako je prosvjetiteljstvo kao način razmišljanja obuhvatilo sve sfere političkog, društvenog, gospodarskog i duhovnog života. Građanski sloj, kao rastuća čitalačka publika, mogao je u djelima prosvjetitelja stjecati uvid u njihova razmišljanja o političkom uređenju države, o funkcioniranju institucija, o slobodama i mogućnostima političkog djelovanja pojedinca. S aspekta slobode i odnosa među staležima **prosvjetitelji su iznosili kritiku postojećeg staleškog sustava**. Po uzoru na pobjedu parlamentarizma u Engleskoj i pod utjecajem američke borbe za neovisnost te proglašenja ustava prosvjetitelji počinju sve intenzivnije **zagovarati republikansko uređenje i konstitucionalizam**. U tom smislu prosvjetiteljstvo je razdoblje emancipacije građanstva, koje postaje svjesno svoje intelektualne i ekonomske snage te na temelju toga stremi i sudjelovanju u političkom životu.

Rousseau je **jedna od središnjih figura francuskog prosvjetiteljstva**. Kao mislilac i književnik izvršio je velik utjecaj na razvoj europske političke misli svoga doba i u 19. stoljeću. Postaje poznat po svom eseju u kojem je razlagao zašto znanost, kultura i tehnološki napredak ne utječu pozitivno na poboljšanje morala. Tvrdio je suprotno: da napredak civilizacije dokida čovjekovu prirodnu dobrotu, što će postati jedan od glavnih koncepata romantičarskog pogleda na svijet. Brojnim člancima, poglavito o glazbi, sudjelovao je u stvaranju Diderotove *Enciklopedije*. Najpoznatije Rousseauovo djelo jest *Društveni ugovor* u kojem je u okruženju monarhističke Europe **raspravljao o republikanskom političkom uređenju države**. Prema Rousseauu, država je zamišljeni ugovor kojim pojedinac prenosi svoje „prirodno pravo“ na suverena, a to je narod kao cjelina. No temelj funkcioniranja države nije volja pojedinca, nego uspostava „zajedničke volje“ koja bi stremila „općem dobru“ svih građana.

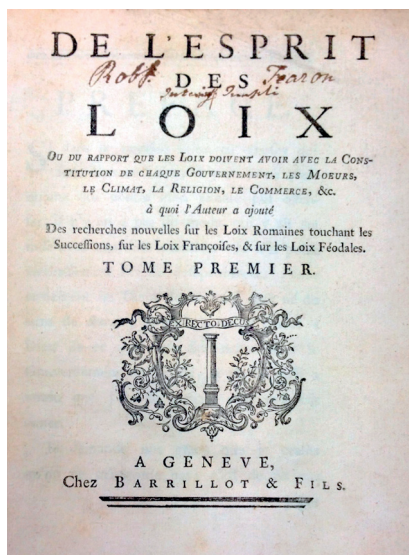

>>> Maurice Quentin de La Tour: *Portret Jeana Jacquesa Rousseaua*, 18. stoljeće.

POTRAGA ZA PRERASPODJELOM SUVERENITETA

Engleski filozof i politički mislilac **John Locke** u djelu *Dvije rasprave o vladavini* prvi dovodi u pitanje vladarov suverenitet kako su ga poimali teoretičari apsolutizma. Kao svjedok *Slavne revolucije* u Engleskoj bio je uvjeren da vladarov suverenitet mora biti ograničen kontrolom parlamenta. Lockeovo je temeljno polazište da su ljudi prije uspostave bilo kakve vlasti bili **jednaki i slobodni**. Uspostavom vlasti ljudi su svoje pravo na slobodu i jednakost – sklapanjem „društvenog ugovora“ – povjerili vladaru. Iz te postavke proizlazi da su vladar i država zaduženi za sigurnost građana, a ako vladar to ne čini, građani imaju pravo na otpor. U tom je smislu Locke **zagovarao diobu vlasti na zakonodavnu i izvršnu**, a ta je njegova teorija odredila smjer rasprava francuskih prosvjetitelja. Sustavnu kritiku apsolutističke monarhije i potrebu za uspostavom **trodiobe vlasti** u državi razradio je **Charles de Montesquieu** polovinom 18. stoljeća u opširnom djelu *O duhu zakona*. Na temelju svojih rasprava o antičkom Rimu zaključio je da je u suvremenom društvu najprihvatljiviji oblik političkog uređenja **republika** na principu **trodiobe vlasti: zakonodavne, izvršne i sudske**. Iako je bio plemić, Montesquieu je prepoznavao realnost razvoja građanskog društva u Francuskoj i Europi pa je iz te perspektive zagovarao republikansko uređenje države. Na temelju Lockeove i Montesquieuove teorije razvila se u Europi današnja ustavna demokracija.

USPOREDBA I SUČELJAVANJE

>>> *O duhu zakona*, naslovnica Montesquieuova djela, 1748.

Na svojem kapitalnom djelu Montesquieu je radio puna dva desetljeća. Djelo je izvorno objavljeno bez navođenja imena autora s obzirom na to da se Montesquieu tada nalazio pod udarom cenzure. Samo dvije godine kasnije djelo je prevedeno na engleski jezik.

Jean-Jacques Rousseau o građanskim slobodama i pravima.

Čovjek je rođen slobodan, a svuda je u okovima. Onaj koji vjeruje da je gospodar drugih, uistinu je više rob od njih. Kako je došlo do te promjene? Ne znam. Što je može učiniti legitimnom. Vjerujem da mogu riješiti to pitanje. Kada bih u obzir uzeo samo silu i njezine posljedice, rekao bih: „Dok je narod prinuđen pokoravati se i dok se pokorava, on dobro čini; a čim može zbaciti jaram i zbac ga, on čini još bolje: jer, povrativši svoju slobodu na temelju istog onog prava na osnovu kojeg mu je bila oduzeta, ili je on u pravu povratiti je, ili drugi nisu u pravu oduzeti mu je.” Ali, društveni poređak znači jedno pravo koje je temelj svih drugih. Međutim, to pravo ni u kom slučaju ne proizlazi iz prirode; ono se, prema tome, temelji na sporazumima. Treba pronaći koji su to sporazumi.

Jean-Jacques Rousseau, *Društveni ugovor. O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima* (Zagreb: Feniks knjiga d.o.o., 2012.), 11-12.

Montesquieu o ustrojstvu vlasti.

U svakoj su državi tri vrste vlasti (...). S pomoću prve vlasti vladar ili magistrat donosi zakone na neko vrijeme ili zauvijek, te ispravlja ili dokida one koji su već doneseni. S pomoću druge on sklapa mir ili vodi rat, odašilje i prima poslanstva, uspostavlja sigurnost ili preduhitruje najezde. Trećom kažnjava zločine ili sudi u sporovima pojedinaca. Ova će se posljednja zvati sudskom, a ona druga jednostavno izvršnom vlašću države. Politička sloboda građanina onaj je spokoj duha koji proizlazi iz uvjerenosti svakog čovjeka u svoju sigurnost; a da bi čovjek uživao tu slobodu, vladavina mora biti takva da se građanin ne mora bojati drugog građanina. Kad su zakonodavna i izvršna vlast obje-

dinjene u istoj osobi ili istom upravnom tijelu, slobode nema (...). Slobode nema ni ako sudska vlast nije odvojena od zakonodavne i izvršne vlasti. Ako bi bila združena sa zakonodavnom vlašću, vlast nad životom i slobodom građana bila bi arbitrarna, jer bi zakonodavac bio i sudac. Da je pak združena s izvršnom vlašću, sudac bi mogao imati snagu tlačitelja.

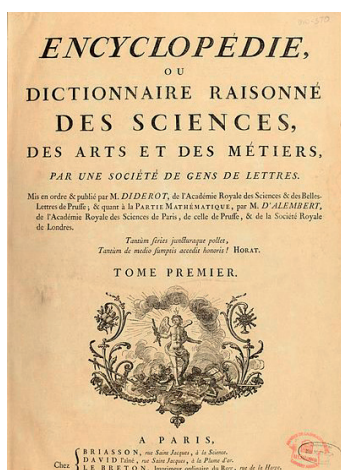
Charles Louis de Secondat Montesquieu, *O duhu zakona* (tom prvi) (Zagreb: Demetra, 2003.), 165-166.

Francuski prosvjetitelj François Marie Arouet Voltaire ovako je govorio o vječnom Tvorcu.

Postoji, dakle, jedna jedina vječna moć, o koju je sve vezano, o kojoj sve zavisi, no priroda koje mi je neshvatljiva. Sveti Toma nam kaže da je Bog „čisti akt – oblik, koji nema ni roda, ni predikata, da je on priroda i osnova ...”. ... Kažu mi da je Bog jednostavan, no ja ponizno priznajem, da ne razumijem značenje te riječi. ... No ne mogu pojmiti kako načelo i gospodar svega što je u prostoru, ne treba biti u prostoru. Govoreći ozbiljno, jednostavnost mi izgleda suviše nalik nebitku. Krajnja slabost mog razuma nema dostatno finog oruđa, da bi shvatila tu jednostavnost. ... Budući da ne mogu spoznati što sam, ne mogu spoznati ni što je moj Tvorac, moje me neznanje tereti svakog trenutka i ja se tješim neprekidno razmišljajući, kako nije važno da znam je li moj Gospodar u prostoru ili nije, pod pretpostavkom, da ništa ne činim protiv savjesti, što mi je On dao. Dakle, od svih sistema, što su ljudi izumili o božanstvu, koji ću prigrliti? Nijedan, osim da ga obožavam.

Danilo Pejović, *Francuska prosvjetiteljska filozofija* (Zagreb: Matica hrvatska, 1957.), 197-198.

Znanost i tehnologija

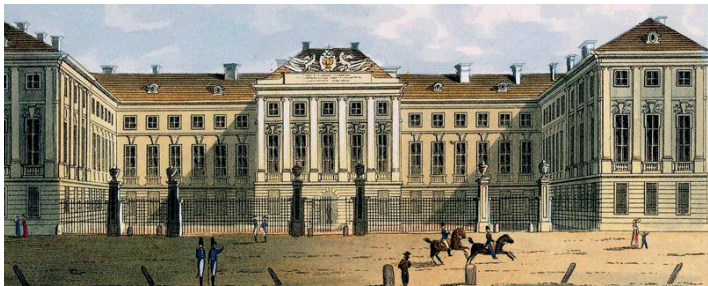
>>> Prva stranica Enciklopedije, 1751.

Velika francuska enciklopedija

Pod utjecajem racionalizma dolazi do naglog razvoja znanosti. U 18. stoljeću europski su mislioci opčinjeni vjerom u moć znanja. Učenje i bavljenje znanosti bili su znak prestiža. Druga važna odlika 18. stoljeća bila je potreba da državne i školske institucije imaju uvid u dotad stečena znanja. Zbog toga dolazi do **sistematizacije svih vrsta znanja** u udžbenike i leksikone. Naime, sve se smatralo mjerljivim. Kao što je država provodila izmjere i opise teritorija, popise stanovništva, tako su znanstvenici sistematizirali stečena znanja. **Velika francuska enciklopedija** zamišljena je kao prijevod engleske enciklopedije, ali su pod uredništvom **Denisa Diderota** mnogi francuski prosvjetitelji napisali brojne članke o društvenim, političkim, povijesnim i drugim temama u koje su ugradili svoje prosvjetiteljske ideje. Budući da je francuski jezik bio jezik europskih društvenih, političkih i znanstvenih elita, **Enciklopedija je ostvarila velik utjecaj u cijeloj Europi u širenju ideja francuskog prosvjetiteljstva.**

PROSVIJEĆENI APSOLUTIZAM U HABSBURŠKOJ MONARHIJI

Pod utjecajem prosvjetiteljskih ideja, ali i političke nužnosti zbog poraza Habsburške Monarhije od Kraljevine Pruske polovinom 18. stoljeća, carica **Marija Terezija (1740. – 1780.)** pokreće sa svojim savjetnicima sustavne reforme državne uprave. Još intenzivnije reforme odvijale su se za vladavine njena sina i nasljednika **Josipa II. (1780. – 1790.)**. U javnom političkom diskursu i na samom habsburškom dvoru prevladalo je mišljenje da je zadaća vladara izgradnja *države blagostanja* za sve njezine podanike. Stoga je *dužnost* vladara učinkovitom upravom iskorijeniti suprotstavljene staleške interese. Put prema cilju *općeg dobra*, dakle, podrazumijeva vladarovu organizaciju pravosuđa, brigu za gospodarski razvoj (poljoprivreda, obrt i industrija, trgovina), povećanje broja stanovništva, prometnu infrastrukturu te školstvo i javno zdravstvo. Habsburška je Monarhija pod Marijom Terezijom i Josipom II. sustavnim upravnim reformama i uspostavom čvrstog birokratskog aparata postala jedinstveni politički prostor s izgrađenim upravno-pravnim institucijama. Budući da su se ti vladari brinuli za provođenje zakona u cilju *općeg dobra* svih građana u duhu navedenih prosvjetiteljskih ideja, to se razdoblje naziva **prosvijećeni apsolutizam**. Brojni prosvjetiteljski mislioci u Beču nisu dvojili da vladaru pripada neograničena moć vladanja, ali samo pod uvjetom da su mu na prvom mjestu interesi za *opće dobro* svih podložnika. U tom smislu prosvijećeni vladar ne stoji iznad društva, već je njegova uloga biti *prvi sluga države*.

>>> Josephinum, nepoznati autor, 1825.

ZNANOST I TEHNOLOGIJA

Josephinum

Josip II. bio je predan brizi za vojsku. Kako bi unaprijedio medicinsku skrb za vojnike ranjene u vježbama i ratu, utemeljio je u Beču *Josephinum*. To je bila **medicinska vojna akademija** za školovanje liječnika, poglavito kirurga. Sama zgrada napravljena je kao imponantna građevina **klasicističkog** stila. Medicinsko-kirurška vojna akademija bila je **opremljena najsuvremenijom literaturom** s nekoliko tisuća knjiga, **medicinskim instrumentima i pomagalicama** u koje je car Josip II. uložio znatan novac. O tome danas svjedoči medicinsko-povijesni muzej koji se nalazi u zgradi *Josephinuma*. U Firenci su za potrebe akademije izrađene stotine voštanih figura koje su prikazivale pojedine dijelove ljudskog tijela. Akademija je bila znanstvena ustanova koja je u duhu jozefinske brige za podanike doprinosila razvoju znanja, ali i svijesti za znanstvenim pristupom medicini.

ODGOVORI, KREIRAJ, IZRADI!

- Objasni kako su grčka filozofska misao i rimski politički, pravni i vojni sustav utjecali na razvoj modernih država u ranom novom vijeku. Pronađi primjere kojima ćeš potkrijepiti svoj odgovor.
- Ocijeni doprinos prosvjetitelja napretku znanosti i društva u 18. stoljeću. Kojim su se metodama služili? Smatraš li sistematizaciju dobrim načinom širenja spoznaja? Obrazloži i primjerom potkrijepi svoj odgovor.
- Pronađi u tekstovima Jean-Jacquesa Rousseaua misli kojima potiče na revoluciju.
- Objasni tko su prosvijećeni apsolutisti. Zašto prihvaćaju ideje prosvjetitelja? Kako se to odrazilo na njihovu vladavinu?

ANALIZIRAJ!

- Analiziraj prijedloge prosvjetitelja. Usporednom tablicom prikaži koja su od njihovih rješenja dio naše suvremenosti. Rezultate usporedi s odgovorima drugih učenika u razredu.

PROJEKTNI ZADATAK! ISTRAŽI!

- Uz pomoć mrežnih stranica istraži biografiju hrvatskog humanista i polihistora Pavla Skalića (Zagreb, 1534. – Gdańsk, 1575.), pustolovnog sina zagrebačkog učitelja koji je još 1559. upotrijebio pojam *enciklopedija* u značenju srodnom današnjemu. O rezultatima svog istraživanja izvijesti ostale učenike u razredu.

Mogu li se različite novovjekovne ekonomske teorije proučavati s ekohistorijskog motrišta? Koliko su one bile rezultat prirodnih okolnosti zemalja u kojim su se javljale?

>>> Claude Lorrain: Luka u svitanje, 1639.

USPOREDBA I SUČELJAVANJE

MERKANTILIZAM

Osnova svih ekonomskih **doktrina** u ranom novom vijeku bio je **merkantilizam**. Velike europske sile u borbi za moć u 16. stoljeću morale su osigurati dostatne količine zlatnog i srebrnog novca kojim bi financirale svoje vojske. Zbog toga se javlja potreba da pojedina zemlja osigura što više prihoda. Pojam *merkantilizam* kao naziv doktrine upućuje na trgovinu, no riječ je o nizu praktičnih mjera zaštitnih carina, trgovine, poticanja unutarnje proizvodnje, iskorištavanja kolonijalnih bogatstava, ratnih osvajanja i drugih vidova aktivnosti kojima je pojedina zemlja trebala **osigurati** što je moguće **više novca**. Stoga je merkantilizam imao drukčije vidove ostvarenja. Ono što mu je bilo zajedničko u svim državama jest koncept **autarkičnosti**, prema kojem svaka zemlja provodi određenu ekonomsku politiku kako bi priljev plemenitih metala usmjerila u svoju blagajnu na štetu konkurencije.

PRIMJERI MERKANTILISTIČKE POLITIKE

Najsustavniji merkantilizam bio je u **Francuskoj** za vrijeme ministra **Colberta** u doba kralja Luja XIV. Colbert je uspostavio **jedinstveni carinski sustav**, financirao je državnim novcem razvoj određenih manufaktura i industrije, **poticao je izvoz, zabranjivao uvoz, povećao je poreze i uveo red u državnim financijama**. Sve su te mjere rezultirale gospodarskim uzletom i stabilnim financijskim sustavom koji su u drugoj polovici 17. stoljeća Francusku učinili najmoćnijom državom u Europi. **Engleski merkantilizam** bio je orijentiran prema **pomorskoj trgovini** jer je, u odnosu na Francusku, Engleska zaostajala u industrijskoj i agrarnoj tehnologiji te u proizvodnji. Engleska je tako u drugoj polovini 17. stoljeća proglasila Zakon o plovidbi (*The Navigation Act*), kojim je štitila engleske trgovačke brodare, a diskriminirala strane. Poljoprivrednu proizvodnju zaštitila je Žitnim zakonom (*Corn Law*). Težište engleske merkantilističke politike bilo je ostvarivanje prevlasti u prekooceanskoj trgovini. U atlantskoj trgovini istisnula je portugalske i španjolske brodare, a na azijskom prostoru vodio se žestok sukob za preuzimanje monopola nad trgovinom između engleske *Istočnoindijske kompanije* i nizozemske *Ujedinjene istočnoindijske kompanije*. U tom je trgovinskom i pomorskom ratu engleska državna kompanija od polovine 18. stoljeća pretekla nizozemsku te je kontinuirano uvećavala svoju prevlast na svjetskim morima. Nadzor nad kolonijama i trgovinom s Europom učinio je Englesku najmoćnijom državom svijeta.

>>> Philippe de Champaigne: Portret Jean-Baptistea Colberta, 1655.

Uspon Jean-Baptistea Colberta otpočeo je pod zaštitom moćnog francuskog kardinala Mazarina kojem je bio osobni tajnik. Na samrti Mazarin ga je preporučio kralju Luju XIV. koji se ubrzo uvjerio u Colbertove kvalitete povjerivši mu kontrolu nad cjelokupnim državnim financijama.

KAMERALIZAM U ZEMLJAMA SREDIŠNJE EUROPE

U njemačkim zemljama kao zaseban oblik ekonomske doktrine razvio se **kameralizam** (od njem. *Kammer* – **državna riznica**). Krajnji i osnovni cilj bio je osigurati prihode za središnju **državnu riznicu**. No, za razliku od merkantilističkih teoretičara iz 17. stoljeća, kameralisti pod utjecajem prirodnih znanosti i teorije prirodnog prava gledaju na ekonomiju kao na dio ukupnog funkcioniranja države i društva. Temelj bogatstva države za kameraliste označava njezino stanovništvo, a svrhu postojanja uređene apsolutističke monarhije vide u osiguranju *općeg dobra* za isto to stanovništvo. Stoga kameralisti razvijaju jedinstveni upravni, gospodarski i financijski nauk. Primarni je cilj **osigurati državi adekvatno obrazovane činovnike** koji će znati provoditi korisne zakonske reforme i koji će biti učinkovit upravni aparat za razvoj gospodarstva. U tom su kontekstu teoretičari kameralizma isticali pravo vladara i države u kreiranju gospodarske politike, koja je po njima neodvojiva od dobre državne uprave. Dodatno etabliranje kameralističke doktrine u javno-političkom diskursu dogodilo se osnivanjem istoimenih **katedri** na sveučilištima za obrazovanje javnih službenika, najprije u Pruskoj, a potom i u drugim njemačkim zemljama. Kameralistička ekonomsko-upravna teorija postala je sastavni dio političkog djelovanja u gotovo svim državama središnje Europe te je kao takva bila u neprekidnoj interakciji s prosvjetiteljskim idejama.

HAUGWITZOVE I KAUNITZOVE REFORME U HABSBURŠKOJ MONARHIJI

Habsburška Monarhija bila je političko-teritorijalni konglomerat više zasebnih političkih identiteta. Proces izgradnje modernih upravnih struktura započeo je najprije u austrijskim zemljama Habsburške Monarhije, a poticaj tomu neizravno je došao iz Pruske. Naime, kada je Kraljevina Pruska zauzela habsburšku Šlesku, pokrajinu bogatu rudama i razvijenom industrijom, vrlo je brzo udvostručila prihode od poreza u odnosu na prijašnje austrijske. Po uzoru na pruski koncept uprave grof **Friedrich Wilhelm Haugwitz** osnovao je za češke i austrijske zemlje središnje političko upravno tijelo s više odjela – **Direktorij**. **Haugwitzova reforma** bila je početak niza reformi kojima je stvoren potpuno novi upravni aparat u Monarhiji. Početkom šezdesetih godina 18. stoljeća državni kancelar **Wenzel Anton Kaunitz** proveo je mnoge reforme kojima je osnovao nove specijalizirane pravosudne, financijske i trgovačke institucije. Sva nova upravna tijela bila su odgovorna središnjoj dvorskoj instituciji – **Državnom vijeću**. Poznata je Kaunitzova izjava da je *Austrijska Monarhija u poziciji da skupi toliku moć i snagu mudrim unutarnjim reformama da bi i najspektakularnije ratne pobjede učinila suvišnim*, pri čemu je prvenstveno mislio na prikupljanje poreza. Najizraženiji **otpor spomenutim reformama pružali su ugarsko-hrvatski staleži** preko svojih tradicionalnih staleških institucija: sabora i županijskih skupština. No i u tom istočnom dijelu Monarhije s Kaunitzovim je reformama došlo do uspostave jedinstvene uprave. Ključni cilj pri provođenju reformi bila je **uspostava nadzora nad ubiranjem redovitog poreza**. Stoga ne čudi da vladar nije dopuštao okupljanje Ugarsko-hrvatskog sabora, s obzirom na to da on nije pristao na suradnju s bečkim dvorom.

Joseph von Sonnenfels
(1732. – 1817.)

Središnja figura austrijskog kameralizma, s ključnom ulogom u ostvarenju i provođenju upravnih reformi u Habsburškoj Monarhiji, bio je Joseph von Sonnenfels. On je uz podršku Marije Terezije i njenih ministara **utemeljio katedru za upravno-kameralne studije** na Bečkom sveučilištu. Napisao je opširni udžbenik *Temeljna načela znanosti o politici, trgovini i financijama*, a na njegovoj katedri obrazovali su se stručnjaci koji su postali nositeljima modernizacije državne uprave. Kasnije su Sonnenfelsovi studenti osnivali političko-kameralne studije u drugim dijelovima Monarhije i održavali su nastavu prema njegovu udžbeniku.

>>> Martin van Meytens: *Portret Antona Wenzela von Kaunitza*, između 1749. i 1750.

Dužnost državnog kancelara von Kaunitz je obavljao gotovo puna četiri desetljeća te je bio glavni kreator habsburške vanjske politike. Kao ljubitelj i zaštitnik umjetnosti bio je i strasni kolekcionar te jedan od utemeljitelja Kraljevske akademije u Bruxellesu.

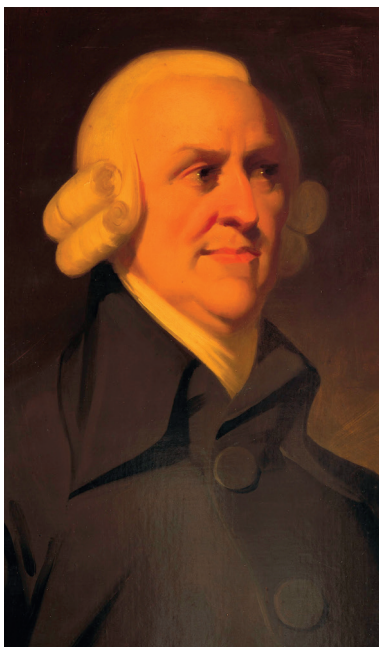
>>> Portret François Quesnaya, nepoznati autor, poslije 1743.

FIZIOKRATI I FIZIOKRATIZAM

Opće je poznat izraz **laissez faire** (doslovno: pusti neka radi) koji je tijekom povijesti bio i ostao krilatica **doktrine** ekonomskog liberalizma. Danas, kada tehnološki i industrijski najrazvijenije države velikim sredstvima potiču i štite svoju poljoprivrednu proizvodnju, gotovo je nezamislivo da je ideja o teoriji ekonomskog liberalizma nastala među zagovornicima agrarne proizvodnje. Kao otpor merkantilističkoj državnoj politici u Francuskoj su se pojavili ekonomisti koji su smatrali da je **temelj bogatstva poljoprivredna proizvodnja**, a ne višak stvoren razmjenom. Isto su tako smatrali da se država ne treba miješati u tijekove proizvodnje i trgovine. No fiziokrati nisu bili samo zagovornici ekonomske doktrine, oni su agrarnu proizvodnju i seoski način života smatrali izrazom prirodnog stanja čovjeka, dok su u gradovima i industrijskoj proizvodnji vidjeli potrošače. Sukladno tomu zagovarali su način života u skladu s prirodom (grčki: *physis* = priroda; *kratein* = vladati). Francuska je od srednjeg vijeka bila „vrt Europe“, što znači da je bila agrarno najrazvijenija zemlja. Stoga je bilo prirodno da se među velikim poljoprivrednim gospodarstvenicima pojavi otpor merkantilističkoj državnoj ekonomiji. Iz toga je proizišao i **fiziokratski nauk prema kojem je poljoprivredna proizvodnja temelj bogatstva**. Bez obzira na to što u svom fokusu nisu imali manufakturnu i industrijsku proizvodnju, fiziokrati su značajno utjecali na razvoj ekonomske misli zato što su u prvi plan stavili proizvodnju i slobodno tržište.

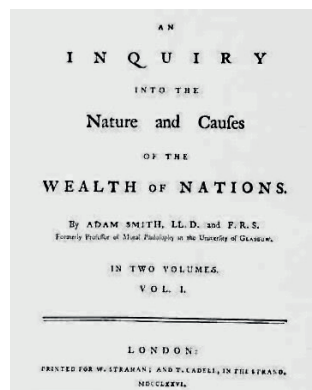
ONI SU STVARALI POVIJEST

Adam Smith (1723. – 1790.)

>>> Portret Adama Smitha, nepoznati autor, oko 1800.

Rasprava o povijesti ekonomske znanosti nezamisliva je bez jednog od utemeljitelja moderne ekonomske teorije – Škota Adama Smitha. Njegovo najpoznatije djelo *Bogatstvo naroda* iz 1776. i danas je nezaobilazni predmet proučavanja na svim ekonomskim učilištima. Smith je razradio fiziokratsku teoriju o slobodnom tržištu te ga se smatra jednim od začetnika teorije **ekonomskog liberalizma**. Kao i fiziokrati, Smith je smatrao da je privatno vlasništvo temelj bogatstva, jer čovjek prirodno želi poboljšati svoje životne prilike, čime ujedno doprinosi bogatstvu društva. Proizvođači su stoga, prema Smithu, upućeni jedni na druge, a država se nikako ne bi smjela miješati u njihove trgovinske odnose jer time šteti prirodnom tijeku stvari. No, sukladno idejama *prirodnog prava* i prosvjetiteljske misli, privatno vlasništvo i bogaćenje pojedinca nije smjelo biti na štetu društva, stoga je Smith u državi vidio kontrolni mehanizam koji bi zabranjivao stvaranje monopola i korupciju.

>>> Naslovnica djela Adama Smitha *Bogatstvo naroda*, izdanje iz 1776.